

littera turca

Journal of Turkish Language and Literature
e-ISSN: 2149-892X
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/littera>

Kitap Tanıtımı/Book Review

Geliş Tarihi/Received Date: 03.04.2024

Kabul Tarihi/Accepted Date: 12.06.2024

BİR KILICIN ŞİİRİ LÂ SEYFE İLLÂ ZÜLFİKAR¹ Necmiye ÖZBEK ARSLAN²

Sözlükte “sahip” anlamındaki zû ile “omurga, boğum” manasına gelen “fekâr” kelimelerinin birleşimiyle oluşmuş Zü'l-fekâr (Öz, 2013: 553) ya da bugün yaygın kullanımıyla Zülfikâr, Hz. Ali'nin sahip olduğu en belirgin alametlerden biridir. Hz. Muhammed Bedir Gazvesi'nde elde edilen ganimetleri savaşa katılanların arasında paylaştırırken gümüş kabzalı, ortası gümüş topuzlu ve tutma bağında halka bulunan yedi arşın uzunluğundaki kılıcı kendisine ayırmıştır. Bu kılıcın daha sonra Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye hediye olarak verildiği rivayet edilmektedir. Hâkimiyet, güç ve iktidar sembolü olarak görülen kılıcın Hz. Ali'ye verilmesi, zahirî ve batinî manada O'nun Hz. Peygamber'in varisi olduğuna delil olarak gösterilmiştir (Güneş, 2018: 9). Her ne sebeple olursa olsun Hz. Muhammed'in hem damadı hem de Hulefâ-yı Râşidin'in

¹ (ISBN: 978-625-6769-57-1; İstanbul: DBY Yayınları; Yıl 2023; s.s. 324.)

² Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, arslanecmiye@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6262-6493.

dördüncüsü olan Hz. Ali'ye bir kılıç hediye etmesi kılıcı halk nezdinde kutsallaştırmış, Hz. Ali'yi iktidar ve gücün temsilcisi hâline getirmiştir.

Kendisine nispet edilen şiirleri ve hikmetli sözleriyle Türk-İslam edebiyatında önemli bir yere sahip olan Hz. Ali, bizatihi varlığı ile edebiyatın konusu olmuştur. Na'tlar, ehl-i beyt konulu eserler, çehâr-yâr hilyeleri, menakıplar dışında cenk-nâme ve gazavat-nâmelerde adından çeşitli vesileler ile bahsedilmiştir. Hz. Ali hakkında pek çok akademik çalışma yapılmış; sempozyum, kongre ve konferanslar düzenlenmiştir. Müstakil çalışmaların dışında özellikle Alevîlik ve Bektaşîlik konulu çalışmalarda da Hz. Ali birçok yönden ele alınıp değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Zülfikar'ın müstakil olarak konu edildiği çalışma sayısı ise oldukça azdır. Bu bağlamda S. M. Zwemer tarafından 1931 yılında yayımlanan "The Sword of Mohammed and Ali" başlıklı makale, Jane Hataway'in 1999'da yazmış olduğu ve İdil Eser tarafından "Unutulan İkon: Hz. Ali'nin Kılıcı Zülfikâr'ın Osmanlı Türevi" başlığıyla çevrilen makalesi, Hayrettin İvgin'in 2015 yılında yayımlanmış olduğu "Alevî ve Bektâşî Halk Şiirinde Zülfikar" gibi çalışmalar bu konuda öncü olmuştur.

Gerek Hz. Ali gerekse Zülfikar üzerine yapılan çalışmalar Hz. Ali'nin yaşadığı dönemden günümüze kadar bir muhabbet bağı oluşturmuş ve sadece sözlü ve yazılı edebiyatın değil; aynı zamanda görsel sanatların, musikin ve daha pek çok sanat dalının anlatımında kendisine yer bulmuştur. Doç Dr. Hasan KAPLAN'ın yazmış olduğu "Bir Kılıcın Şiiri Lâ Seyfe İllâ Zülfikar" DBY yayınları tarafından 2023 yılında yayımlanmıştır. Kuşkusuz Türk-İslam edebiyatı özelinde pek çok alan için mühim bir kaynak olan eser, daha önce yazılmış kaynaklara göre daha derli toplu ve oldukça ayrıntılı bir çalışma mahiyetindedir. Yazar, 'Ön Söz'de belirttiği üzere bu kitabı Zülfikar'ın tarihi kimliğini ortaya koymak için yazmamıştır. Asıl amacı Zülfikar'ın edebî kimliğini eser üzerinden gösterip tanıtmaktır.

Yazar, kitabı altı bölüme ayırarak Zülfikar üzerine söylenmemiş olanları dile getirmeye, tekrara düşmeden Zülfikar'ı her yönüyle değerlendirmeye çalışmıştır. Kısa bir "Ön Söz" ve "Giriş" in ardından "Zülfikar'ın Özellikleri ve Ona Dair İnanışlar" adıyla ilk bölüm başlıklandırılmıştır. Yazar bu bölüme Zülfikar'ın tanımını yaparak başlamıştır. Ardından onun çentikli ve yivli yapısına dair pek çok araştırmancının referans olarak kullanıldığı bilgisini vermiştir. Bazı araştırmacıların bu görüşe katılmadığına dair ifadeleri de okura sunan yazarın, bu bölümü anlatırken kullandığı görseller dikkat çekicidir. Özellikle *Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Koleksiyonu*'nda yer alan ve Hz. Ali'ye ait olduğu bildirilen kılıcın çatalı olmadığına dair olan görsel, bu görüşü kanıtlar nitelikte olması bakımından önemlidir.

"Birinci Bölüm" de ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair net bir bilgi bulunmayan Zülfikar'ın ortaya çıkışı, yapımında hangi materyallerin kullanıldığı ve kutsiyeti üzerine -manzum ve mensur eserlerden hareketle- bilgiler verilmiştir. Elmadan yaratılan, Hak'tan gelen ve Hakk'ın ihsanı sayılan, gökten inen, Hz. Ali'ye ait olup onun velayetine delil gösterilen, Hz. Ali'nin atı Düldül ile bir bütün olarak görülen, yalnız Hakk'ın emirleriyle hareket eden, şimşek gibi parlak, ışık ve ateş saçan, heybetli, dinin ve tevhidin koruyucusu, düşmana korku dosta güven veren gibi pek çok özellik maddeler hâlinde anlatılmıştır.

“Zülfikar’ın Hayata Yansımaları: Zülfikar Üzerine Âdetler ve Uygulamalar” başlıklı bölümde; Zülfikar ile ilgili kılıç duası, muskalarda kullanılması, Zülfikar’ın koruyucu olarak savaş aletlerine ve savaşta giyilen gömleklere çizilmesi, mahyalara ve sancaklara işlenmesi, kıssahanlar tarafından anlatılması gibi halk inanışlarına, bu inançların manzum ve mensur eserlerdeki yansımalarına yer verilmiştir. Kılıç üzerine yazılan “Lâ Seyfe İllâ Zülfikar” yazısı için ayrı bir başlık açan yazar, burada Osmanlı Devleti’nin farklı dönemlerinde yapılmış pek çok kılıç ve savaş aletinin üzerindeki “Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zü’l-fikâr” yazısının görsellerini de paylaşarak yazdıklarını bir bakıma kanıtlamıştır. Bölümün en ilginç alt başlıklarından birisi Zülfikar’ın dövme olarak kullanılması ve sinelere işlenmesinin anlatıldığı “Zülfikar ve Dövme”dir. Çeşitli Zülfikar dövmesi görsellerinin bulunduğu bu bölümde Zülfikar dövmelerinin ve klasik Türk edebiyatındaki yaraların etrafına “Yâ Ali” ifadesi yazılmasına da değinilmiştir.

“Üçüncü Bölüm”de Zülfikar’ın maddi ve manevi gücünden bahsedilmektedir. Bölüme ‘kılıç’ kelimesinin çeşitli anlamlarını anlatarak başlayan yazar, kılıcın kutsallığının oluşmasında etkili olan inanç ve yaşayış şekillerinden bahsetmiştir. Yazar, bu düşüncenin halk arasında yayılmasında özellikle ayet ve hadislerin etkili olduğunun altını çizmiştir. Zülfikar’ın maddi gücünü anlatırken “Zülfikarı çalmak” ifadesini ahenk unsuru gibi kullanan yazar, başlıklarla okurun dikkatini çekmeyi başarmıştır. Zülfikarı çalınca düşman ikiye ayrılır, kırk kâfir birden ölür, yeryüzü kanla dolar, arz ve sema titrer. Hz. Ali’nin elindeki Zülfikar; ejderhaları, nehengleri, devleri öldürür. Zülhimar’ı katleder, İbn-i Mülcem’in “canını cehenneme yollar”. Yazar bütün bu söylemleri -edebî ürünlerden hareketle- hem göze hem de hayal dünyasına hitap ederek anlatmıştır. Bu bölümde, kâfirlerin Zülfikar’ın sadece görünüşünden değil, aynı zamanda ondaki manevi güçten de korktuklarına değinilmiş ve “Zülfikar’ın Manevi Gücü” başlığı altında bu güce dikkat çekilmiştir. Zülfikarı elinde tutan kişi nefse gaza eyler, manevi fetih kazanır. Zülfikar Hz. Musa’nın asası gibi suyu/denizi ikiye yarar, tılsımları bozar. Yazar, bu bölümün sonunda; Zülfikar’ın Hz. Ali’nin şecaati ve velayetiyle hem maddi hem de manevi olarak gücün temsilcisi olduğu kanaatini paylaşmıştır.

Kitabın “Dördüncü Bölüm”ü Zülfikar’ın edebî metinlerde övgü unsuru olarak kullanıldığına dair örnekler içermektedir. Kaplan, bu bölümü “Şairin Fahri ve Zülfikar”, “Memduhun Methi ve Zülfikar” olmak üzere iki alt başlık hâlinde ele almıştır. “Birinci Bölüm”de şairlerin -şiirdeki güçlerini göstermek amacıyla- gazel ve kasidelerinde ‘Zülfikar, Hz. Ali, Düldül, Kanber ve Hayber’ gibi kelimeleri kullanarak kendilerini savaş meydanının yiğidi, Hz. Ali’nin şiir meydanındaki benzeri olarak göstermeleri gibi örnekler üzerinde durulmuştur. Şairin elindeki kalemin Hz. Ali’nin elindeki kılıca eş değer gösterilmesi bu kabildendir. “İkinci Bölüm”de ise şairlerin memduhlarını överken onların savaşçı kimliğinin ve cesaretinin Hz. Ali’ye teşbih edildiğinden söz edilmiştir. Savaş esnasında memduhun kullandığı alet ise Zülfikar’la mukayese edilmiş, bazen de Zülfikar’dan üstün tutularak övgüler dizdirilmiştir. Eğer şairin methettiği kişinin ismi Ali ise o zaman Hz. Ali ve Zülfikar’ı çağrıştıran unsurların kullanımının daha yoğun olduğunu anlatılmıştır. Nitekim bu anlayışa göre; Zülfikar’ın Hz. Ali’ye ait olduğunun bilincinde olan şairler, Zülfikar’a benzeyen bir kılıca sahip olduklarında Hz. Ali gibi yiğit olacaklar ve savaşlarda onun gibi kahramanlık göstereceklerdir.

“Bir Benzetme Ögesi Olarak Zülfikar” başlığını taşıyan “Beşinci Bölüm” Kaplan’ın “Ön Söz”de belirttiği üzere kitabın en esaslı bölümüdür. Yazar, bu bölümde edebî metinlerde kullanılan Zülfikar’ın şairin/nasirin hayal, mazmun, düşünce dünyasındaki yerini tespit etmeye çalışmış; Zülfikar’ın hangi metinde ne amaçla, nasıl, hangi edebî sanatlarla ve hangi kelimelerle kullanıldığını okura iletmeye çalışmıştır. Bu bölümde Zülfikar’ın benzetildiği âşık, maşuk, maşukun güzellik unsurları (gamze, kaş, kirpik, göz, saç, dudak, hat, endam, söz), organlar (kalp, parmak, dil), eşyalar (kalem, kalemtırış, makas, anahtar, sûr), tabiat unsurları (bitkiler, güneş, ay, deniz ve çapa, ırmak, yol), hayvanlar, manzum unsurlar (söz, şiir, beyit), soyut kavramlar (ah, muhabbet, dert, dua, feyiz, gayret, hışım, irfan, istiğfar, kahır, lütuf, naz, şeriat) üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Çalışmanın en hacimli bölümünü oluşturan bölümde edebî metinler üzerinde Zülfikar’ın benzetme unsuru olarak kullanımında eksik bir husus bırakılmamaya çalışılmış, incelenen bütün metinler imbibikten geçirilircesine süzölmüş ve benzetme olabilecek bütün kelimeler örnekleriyle okura sunulmuştur.

Kitabın altıncı bölümü “Zülfikar’a Dayalı Bir Anlatım Hususiyeti” başlığını taşımaktadır. Yazar burada Zülfikar’ın şekil özelliklerinin şairlere ilham kaynağı olduğundan bahsetmiştir. Kaplan’a göre kimi şairler şiirlerini Zülfikar’ın ucunun çatallı şekline benzetmeye çalışmış, şiirlerinin kelime ve mana düzenini oluştururken özellikle tekrarlı ifadeler ve benzer söylemli yapılardan faydalanarak Zülfikar’ın şekli gibi ikili bir anlatım hususiyeti benimsenmesini örnekler üzerinden anlatmışlardır.

Kitabın bir diğer bölümünü “Ekler” oluşturmaktadır. Yazar, bu bölümde Zülfikar redifli gazellere ve Zülfikarlılar olarak nam salan bir topluluk hakkındaki bilgilere yer vermiştir. Circe’de Ali Bey tarafından inşa ettirilen mescit kitabesinde yer alan “Zülfikarlı Ali” ve “Allah’ın Arslanı” gibi ifadelerden hareketle topluluğunun isminin Hz. Ali’nin kılıcından gelmiş olabileceği fikri üzerinde durulmuştur.

“Sonuç ve Değerlendirme” bölümünde genel bir değerlendirme yapan Kaplan; tarih boyunca iktidar, itibar ve güç sembolü olarak görölen kılıcın sadece Hz. Ali’yle ilişkilendirilen kutsal manasına değil, onun efsanevi kimliğine, masalsı söylemlerine, Hz. Ali’nin şecaati ve velayetinden gelen maddi ve manevi gücüne, olağanüstü özelliklerine, şekli yapısına, süslü oluşuna, çatallı duruşuna, şairlerin ve nasirlerin kaleminde kazandığı manaya ve daha pek çok özelliğine dair ulaştığı sonuçları yazmış ve eserini kaynakça ile sonlandırmıştır.

Pek çok sanat dalında kendisine yer bulan Zülfikar’ın bütün özelliklerinin detaylı olarak ele alındığı bu eserde, Zülfikar âdeta klasik Türk edebiyatı okuyucusuyla yeniden tanışmış, her yönüyle gün yüzüne çıkmıştır. Zülfikar sadece Hz. Ali’nin kılıcı değil; manzum ve mensur eserleri süsleyen, aşığı ve maşuğa süs iken memduha övgü şaire ise övünç vesilesi olan, onu tutana, sahip olana, yazana ve okuyana maddi ve manevi güç veren bir unsur olarak edebî literatürdeki yerini güçlendirmiştir. Yazarın bine yakın divan, beş yüz civarı şiir mecmuası ve üç yüz civarında cönk tarayarak elde ettiği verileri yine kendi çabasıyla onlarca müze ve mimari yapı gezerek -gerek kurumlardan aldığı izinlerle gerekse kendi imkânları dâhilinde- çektiği fotoğraflarla paylaştığı görseller yoluyla zenginleştirdiği eserinde gösterdiği gayret takdire şâyândır. Bu sabır ve azim gerektiren çalışmanın sadece klasik Türk edebiyatına değil; halk bilimi başta olmak üzere, sanat tarihi, İslam sanatı gibi pek çok alana katkı sağlayacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

Güneş, Hüseyin (2018). "Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (8): 9-20.

Kaplan, Hasan (2023). *Bir Kılıcın Şiiri Lâ Seyfe İllâ Zülfikar*. İstanbul: DBY Yayınları.

Öz, Mustafa (2013). "Zülfikar". *TDV İslam Ansklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zulfikar>